

T. Velki, K. Ozdanovac: Preventivni programi...

Šk. vjesn. 63, 3 (2014) 327-352

UDK 364.271-057.874:37.062

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćeno: 23. svibnja 2014.

Tena VELKI*

Ksenija OZDANOVAC**

PREVENTIVNI PROGRAMI USMJERENI NA SMANJENJE VRŠNJAČKOG NASILJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA NA PODRUČJU OSJEČKO-BARANJSKE ŽUPANIJE

Sažetak: Cilj ovog istraživanja bio je ispitati koji se preventivni programi usmjereni na smanjenje vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama na području Osječko-baranjske županije te kakva im je uspješnost. U istraživanju smo rabili anketni upitnik kreiran posebno u ovu svrhu. Istraživanje smo proveli sa stručnim suradnicima (pedagozima i psiholozima) zaposlenima u 67 osnovnih škola na području Osječko-baranjske županije. Rezultati istraživanja pokazali su da većina škola (91%) u ovoj županiji provodi neki od programa prevencije vršnjačkog nasilja. Rezultati pokazuju i to da škole u kojima se preventivni program provodi više godina uzastopno procjenjuju da u tim školama dolazi do većeg smanjenja nasilja. Prema dobivenim podatcima, među školama ne postoji statistički značajna razlika u procjeni uspješnosti (smanjenju nasilja) s obzirom na duljinu trajanja programa. Također, škole u kojima je veći broj različitih skupina sudionika bio uključen u provedbu ne procjenjuju veći uspjeh preventivnog programa u odnosu na škole s manjim brojem različitih skupina sudionika.

Ključne riječi: prevencija, preventivni programi, vršnjačko nasilje.

1. Uvod

Činjenica je kako su današnja djeca kontinuirano i sustavno napadana i uznemiravana od strane druge djece (Buljan Flander, Durman Marijanović i Ćorić Špoljar, 2007). Iako različiti oblici nasilja među djecom u školi nisu nova pojava, tek se u novije vrijeme počelo sustavno istraživati ovu problematiku. Unatoč univerzalnosti ljudskog iskustva s nasilnim ponašanjima u školi, tek je ranih 70-ih počelo proučavanje ovog fenomena te publikacija radova na tu temu.

Pionir je istraživanja u ovom području i prva osoba koja je prepoznala problem zlostavljanja među djecom bio profesor Dan Olweus sa sveučilišta u Bergenu. Svojim je zalaganjem uspio osvijestiti problem u javnosti i u stručnim krugovima te pokrenuti jednu od prvih nacionalnih kampanja i programa za suočavanje s istim. Nakon istraživanja u skandinavskim zemljama, 80-ih i ranih 90-ih ova problematika počinje zaokupljati i znanstvenike u ostalim razvijenim zemljama (Olweus, 1998).

Ono što u Hrvatskoj podrazumijevamo pod pojmom nasilje među školskom djecom, vršnjačko nasilje ili nasilje u školama u engleskom govornom području definirano je pojmom *bullying*. Olweus (1998: 19) definira nasilje među djecom polazeći od perspektive žrtve: „Učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika“. Ono se razlikuje od nekih prolaznih i jednokratnih dječjih svađa i tučnjava. Naime, riječ je o specifičnom obliku nasilničkog ponašanja koji karakterizira agresivno ponašanje kojim se namjerno nekom čini zlo, uz određenu učestalost i neravnopravan odnos snaga (Radočaj, 2005). Dakle, bitna je odrednica nasilništva nerazmjer snaga (asimetričan odnos snaga). Neravnoteža moći katkada je očita, npr. kada je žrtva mnogo manja, slabija osoba ili kad se skupina učenika udruži radi mučenja pojedinca. No, zlostavljanje često nije tako primjetno, npr. kada je razlika u moći psihičke prirode (Rigby, 2006). Događa se u samoj školi (u zahodima, hodnicima, ostalim prostorima izvan kontrole nastavnika pa ponekad čak i u samoj učionici), području oko škole te na putu prema školi i od škole do kuće (Buljan-Flander i Ćosić, 2004).

1.1. Prevencija nasilja među djecom

Posljednjih godina u školama diljem svijeta kao i u Hrvatskoj pokrenut je velik broj programa s namjerom prevencije i smanjivanja nasilništva među djecom. Mnogi programi nisu znanstveno podržani i nisu bazirani na potvrđenim teorijama o tome zašto dolazi do nasilja u školama (Farrington i sur., 2008). Osviještenost te odluka odraslih da preuzmu odgovornost i nešto poduzmu neizostavan su preduvjet za djelotvorno provođenje programa. Pravovremena identifikacija i evidencija problema, dobro planirana intervencija te angažiranje škole imaju pozitivne utjecaje na razvoj djeteta i prihvaćanje neriskantnih životnih stilova. Djeci se tako šalje jasna poruka da je njihova dobrobit važna i da žive u društvu koje ne tolerira nasilje (Zloković, 2004). Pokazalo se da je najbolja učinkovitost programa među djecom u osnovnoj školi. Bez planirane i sustavne intervencije stanje će se vrlo vjerojatno pogoršati, a rezultati programa nisu trajni bez kontinuiranosti i specifičnih napora u održavanju uspostavljenih vrijednosti

(Rigby, 2002). Do sada nije provedena niti jedna longitudinalna studija pa se, bez nalaza koji bi to potvrđivali, ne može sa sigurnošću reći da neki program uistinu sprječava pojavu nasilja.

Upravo zbog višestrukih uzroka nasilnog ponašanja među djecom i preventivni programi te sama intervencija trebaju biti strukturirani od samog djeteta, preko obitelji i škole, do lokalne i šire društvene zajednice. Intervencije na više razina pokazale su se iznimno uspješnima (Smokowski i Holland Kopasz, 2005.). Iako se pristupi i aktivnosti donekle razlikuju, evaluacija programa pokazala je da njihovo dosljedno, ustrajno i temeljno provođenje može smanjiti pojavnost nasilja. Odlučujući čimbenik za uspjeh programa jest motivacija učitelja i drugog školskog osoblja, počevši od ravnatelja, što uvelike ovisi o njihovoj uključenosti u proces planiranja programa. Svi u školi moraju biti uključeni i u stvaranje i u provedbu programa, inače neće doći do željenih promjena. Nije dokazano da pomoć stručnjaka izvan škole može pozitivno utjecati na uspješnost programa u samoj školi. Najvažnije je da djelatnici škole dijele osjećaj odgovornosti i „vlasništva“ (Rigby, 2002, prema Radočaj, 2005).

1.2. Preventivni programi u svijetu

Olweusov program prevencije nasilja jest dosada najpoznatiji i najproučavaniji program širom svijeta. Namijenjen je djeci od 5 do 15 godina starosti. Cjeloškolskim pristupom ovog programa, u kojem se primjenjuje niz specifičnih postupaka u školi, razredu ili pak radu s pojedincima, nastoji se smanjiti ili spriječiti nasilje u školama (Merrell i sur., 2008). Cilj programa jest povećati svijest o postojanju problema (provesti upitnike među djecom) te znanje o prirodi i učestalosti zlostavljanja proširiti među učiteljima, roditeljima i samom djecom (uz pomoć brošura, knjižica, videofilmova o vršnjačkom nasilju te predavanja na školskim sjednicama, satovima razredne zajednice kao i na roditeljskim sastancima). Bitni su elementi programa razvijanje jasnih školskih i razrednih pravila protiv zlostavljanja te praćenje i nadgledanje učenika za vrijeme odmora, a preporučuje se i uređenje dječjih igrališta te česti sastanci nastavnika s roditeljima i učenicima zajedno. Također se potiču pozitivne zajedničke razredne djelatnosti (npr. zabave, izleti, plesovi i sl.) i suradničko učenje. Naglasak je programa i na važnosti osiguravanja veće podrške djeci žrtvama (potaknuti ih na socijalne kontakte) kao i na razvijanju sposobnosti zaštite (igranjem uloga ih podučiti metodama zauzimanja za sebe) te na uvođenju mnogo striktnijih i efikasnijih sankcija za počinitelje nasilja. Djecu „promatrače“ također treba uključiti kao pomoćnike u prevenciji nasilja. Cjelokupno školsko osoblje odgovorno je za predstavljanje i provedbu programa. Programom se nasilje smanjuje za približno 50%, a

također se utječe i na smanjenje asocijalnog ponašanja kao što su vandalizam, tuče, alkoholizam itd. Krajnji rezultat jest poboljšanje socijalne klime u razredu: veća disciplina, bolji socijalni odnosi te pozitivniji odnosi prema školskom radu i školi općenito. Nakon implementacije programa dolazi do porasta zadovoljstva učenika školskim životom općenito te do smanjenja broja novih žrtava (Olweus, 1998).

Program pod nazivom *The bullying project* (Davis, 2002, prema Smokowski i Holland Kopasz, 2005) nastao je u SAD-u po uzoru na rad Dana Olweusa. Kako bi se u školi prihvatilo pravilo „nulte tolerancije na nasilje“, neke od aktivnosti u programu imaju svrhu poučiti učenike vještinama zauzimanja za sebe te suprotstavljanja nasilnicima, potaknuti ih da u takvim situacijama potraže pomoć odraslih ili da i sami adekvatno pruže potporu žrtvama. Projekt uključuje i intervencije usmjerene na djecu žrtve kao i na djecu počinitelje nasilja. U radu s nasilnicima naglasak je na savjetovanju te osvještavanju o posljedicama učeničkih nasilnih djela. Nastoji ih se potaknuti na empatiju te restituciju, a samim time i na preuzimanje odgovornosti. Žrtvama vršnjačkog nasilja pružaju se različiti oblici podrške kao što su učenje samoobrane, formiraju se skupine potpore koje okupljaju vršnjake s istim problemom ili im se pak pruža individualna terapija. Program također predlaže metodu umjetničkog izražavanja (pisanje, igranje uloga, crtanje, razgovor o doživljajima, itd.) kao oblik terapije i prevencije nasilja. Na ovaj način žrtve artikuliraju svoje negativne misli, osjećaje i doživljaje te ih zamjenjuju s pozitivnima. Dosad nije potvrđena niti jedna službena evaluacija ovog programa.

Bullybusters (Beale, 2001, prema Smokowski i Holland Kopasz, 2005) još je jedan program namijenjen učenicima osnovnih škola. Glavni je element projekta izvedba predstave istoimenog naziva. Učenici kroz kratke glumljene skečeve prolaze kroz sve moguće situacije vršnjačkog nasilja s kojima se u školi svakodnevno susreću, a to im služi kao poticaj za razrednu raspravu o ovoj problematici. Nakon predstave ravnatelj učenicima objašnjava kako nasilje nije dopustivo i kako škola ima nultu toleranciju na njega, a samim time i potiče učenike da i sami u suradnji s odraslima svojim ponašanjem budu primjer ispravnog ponašanja kao i da sami nešto poduzmu kako bi se situacija u školi promijenila. Ovaj program također još nije službeno ocijenjen, ali nastavnici iz škola u kojima se provodio izvještavaju o sve većem broju djece koja su nakon provedbe programa bila spremna prijaviti zlostavljanje, kao i o smanjenju pojavnosti nasilnog ponašanja za čak 20%.

Flamanski program prevencije nasilja u Belgiji (Stevens i sur., 2000, prema Rigby, 2002) bazira se na promjeni učeničkih stavova o nasilju i također je usmjeren na tri razine: školu u cjelini, razred te na učenike individualno. Prije svega naglasak je na formiranju jasne politike protiv nasilja u školi. U dogovoru pri kreiranju školskih pravila sudjeluju učitelji, ostalo stručno kao i

nestručno osoblje škole, učenici te roditelji. Velika se pažnja posvećuje grupnom i suradničkom načinu rada djece tijekom nastave. Program je podijeljen na četiri dijela koje učenici prolaze sa svojim razrednim nastavnicima. Namjera prvog dijela jest gledanjem videouratka o ovoj tematici pobuditi svijest učenika o ozbiljnosti problema, potaknuti raspravu te formulirati razredna pravila o netoleriranju nasilja. Tijekom drugog dijela programa djeca uče kako reagirati kada se i sama nađu u ovakvim situacijama bilo kao žrtva ili promatrač, potiče ih se da se obrate nastavnicima za pomoć kao i da sami pruže podršku žrtvama. Posljednja dva dijela programa posvećena su razvijanju prihvatljivih socijalnih vještina kod učenika kako bi se uspješno suprotstavili nasilniku. Evaluacija programa pokazala je podijeljene rezultate, u osnovnim školama došlo je do smanjenja nasilja, no ne i u srednjim. Isto se tako došlo do spoznaje kako je program postigao bolji uspjeh u školama u kojima je provođen bez izvanškolske stručne pomoći.

Projekt protiv vršnjačkog nasilja nastao u Sheffieldu kao i mnogi drugi programi u svijetu imao je uzor u Olweusovu norveškom modelu rada, no dodao je i neke svoje elemente. Provođen je pod vodstvom profesora Petera Smitha (2004, prema Farrington i Ttofi, 2009). Ovaj program učiteljima nudi mnoštvo metoda i materijala koje mogu iskoristiti kako bi smanjili nasilje u svojoj školi. Osnovni element cijelog projekta jest stvaranje cjeloškolske politike i pravila protiv zlostavljanja. Uz pomoć stručnog tima učitelji sami procjenjuju koji bi elementi programa bili najbolji za njihovu školu te ih odabiru. Na ovaj se način stvara osjećaj „vlasništva“ od strane škole, a samim time utječe i na veći uspjeh programa. Neke od ideja rada i materijala koje su dane školama na izbor jesu: nastavni materijali poput videozapisa, igrokaza, knjiga te tzv. „krugovi kvalitete“ (metoda kojom se učenici dijele u manje skupine, zatim svaka od njih dobije zadatak analizirati jedan od slučajeva vršnjačkog nasilja te zajedno pronaći korisno rješenje koje kasnije prezentiraju učitelju); pojačani nadzor, obuka učitelja koji dežuraju tijekom odmora za pravilnu intervenciju te poboljšanje izgleda samih igrališta; individualni rad s učenicima kao i s manjom skupinom djece (učenici u ulozi savjetnika, trening asertivnosti za žrtve te Pikasova metoda podijeljene brige kao pristup rada s nasilnicima). Stavljanje učenika u poziciju savjetnika još je jedan način rada sa žrtvama. Ova metoda nalaže da u svakoj skupini budu 2-3 učenika koja aktivno slušaju dijete s problemom vezanim uz zlostavljanje te mu pomažu pri rješavanju, a rad svakog tima nadgleda po jedan učitelj. „Učenički sud za nasilnike“ jedna je od metoda predložena programom, no zasad je niti jedna škola nije prakticirala (Eslea i Smith, 1998; Smith i sur., 2004, prema Farrington i Ttofi, 2009). Programom se nasilje u osnovnim školama smanjilo i do 15%, a također se povećao i broj djece koja su prijavila zlostavljanje (prema Rigby, 2002).

Jedan od programa koji ne slijedi Olweusov model rada, a provodi se u osnovnim školama diljem SAD-a jest CAPSLE (*Creating a Peaceful School Learning*

Environment). Trogodišnji cjeloškolski pristup programa usmjeren je na promjenu odnosa između nasilnika, žrtve i promatrača. Glavni cilj mu je smanjiti broj disciplinskih sankcija, ukora, suspenzija, poboljšati školski uspjeh učenika te na taj način stvoriti pozitivnu klimu u školi. Program se sastoji od četiriju komponenata uključujući „nultu toleranciju prema nasilništvu“ (to se odnosi i na pasivno promatranje nasilja), disciplinski plan za modeliranje prihvatljivog ponašanja, podučavanje učenika samokontroli i program mentorstva tijekom kojeg odrasli uče djecu samoobrani te kako spriječiti nasilne situacije (Twemlow i sur., 2001, prema Farrington i Ttofi, 2009). Programom se broj disciplinskih mjera za učenike smanjio za 50%, kako je program dalje napredovao, zamijećen je i sve manji broj suspenzija učenika, a pozitivni doprinos programa vidljiv je i kada je u pitanju razlika u uspjehu na testovima znanja između učenika iz intervencijskih i kontrolnih škola.

1.3. Preventivni programi u Hrvatskoj

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske 2003. godine pokrenulo je provedbu programa „Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja“, čiji je glavni cilj ostvariti suradnju i koordinirano djelovanje između škole, roditelja i učenika te svih nadležnih tijela i stručnih institucija (MUP, CZSS, zdravstvene ustanove i dr.) kako bi se smanjila pojavnost brojnih neprihvatljivih ponašanja u školama. Programom se nastoji informirati djecu i mlade o svim pojavnim oblicima nasilja, uputiti ih na reagiranje kada uoče nasilje (razvijati altruistično ponašanje) te ih potaknuti na nenasilno rješavanje sukoba. Jedan od ciljeva Programa jest i usmjeravanje djece na pozitivno provođenje slobodnog vremena odnosno promiče se raznovrsnost sadržaja sportskog i kreativnog karaktera kroz izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Dugoročno se nastoji djecu potaknuti na sudjelovanje u najmanje dvjema vrstama slobodnih aktivnosti. Projekt također nalaže da se u svim odgojno-obrazovnim ustanovama, sportskim dvoranama, sredstvima javnog prijevoza kao i svim ostalim mjestima gdje se okupljaju djeca i mladi na vidljivom i dostupnom mjestu istakne kako se radi o mjestu s „nultom tolerancijom na nasilje“. Naglašena je nužnost uočavanja svakog nasilničkog ponašanja te postupanje u skladu sa školskim protokolom o postupanju u slučaju nasilja. Program također predlaže postavljanje „sandučića povjerenja“ u sve odgojno-obrazovne ustanove kao i u sve dječje domove kako bi djeca i roditelji mogli anonimno prijaviti slučajeve nasilja, dati prijedloge za rješavanje problema i slično (Vlada Republike Hrvatske, 2004).

Jedan od programa koji se pokazao vrlo uspješnim jest program „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“ koji je dio projekta „Stop nasilju među djecom“ u organizaciji UNICEF-a. Ovaj program osmišljen je kao višegodišnje nastojanje da se

promjene stavovi, razina tolerancije prema nasilju, potakne suradnja i uvažavanje te spriječi daljnja pojava vršnjačkog nasilništva (UNICEF, 2010). Projekt predstavlja kontinuirani rad svih zaposlenih kroz „7 koraka do sigurnije škole“. Cilj prvog koraka jest osvijestiti nastavnike, roditelje i djecu o postojanju problema na taj način da se upitnicima ispituje učestalost problema kao i stavovi nastavnika. Rezultati se prezentiraju i zatim počinje edukacija nastavnika o teoriji vezanoj uz vršnjačko nasilje te pravilnom prepoznavanju i postupanju. Drugi korak jest okosnica programa i odnosi se na uspostavu vrijednosti i pravila u čijem donošenju učenici aktivno sudjeluju i koja će se njegovati i poštivati u svakom razredu te se definira posljedica koje će učenici snositi ako se tih pravila ne pridržavaju. Cilj je izgradnja zaštitne mreže škole. Tijekom trećeg koraka uspostavljena je „zaštitna mreža“ koju čine pravila, odluke, procedure i osobe koje brinu za sigurnost djece. Na satovima razredne zajednice učitelji obrađuju teme vezane uz ponašanja djece žrtava, nasilnika ili promatrača. U školi se dogovaraju zaduženja, organizira se stalni nadzor i dežurstva nastavnika te se postavlja „sandučić povjerenja“ u kojem se anonimno mogu iznijeti problemi ili pak svjedočenja o situacijama zlostavljanja. U višim razredima formira se skupina vršnjaka pomagača (tzv. „ambasadora protiv nasilja“) čija je uloga pružanje podrške žrtvama. Roditelje se na sastancima poučava kako pravovremeno prepoznati i reagirati na nasilje i pri tome ostvariti suradnju sa školom. Naglasak je četvrtog koraka ostvarivanje suradnje s drugim institucijama i udrugama u lokalnoj zajednici (policija, crkva, CZSS, udruge i dr.). Peti korak podrazumijeva uspješnu educiranost svih djelatnika. Broj djece koja traže pomoć povećava se, znaju kome se mogu obratiti i znaju da će im pomoć biti pružena. U šestoj fazi škola već adekvatno i na vrijeme reagira na potrebe svojih učenika, sustav zaštitne mreže svima je poznat i pokazuje učinak, razvijena je suradnja s drugim službama i škola dokumentira svoj napredak. U završnom, sedmom koraku učenici, nastavnici i roditelji školu smatraju sigurnijim mjestom (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2009). Nezavisna evaluacija programa govori o tome kako se u školama uključenima u ovaj program podigao osjećaj kompetentnosti te smanjio broj učitelja koji se osjećaju zbunjeno i bespomoćno. Prema samoiskazima učenika prepolovljen je broj nasilničkih ponašanja, učenici više primjećuju nasilje, manje se boje jer vide reakcije odraslih, a i sami više reagiraju na pojavu zlostavljanja. Iako je više od polovice roditelja upoznato s aktivnostima projekta, suradnja s roditeljima ocijenjena je kao najslabiji dio programa (Radočaj i Pregrad, 2010).

Udruga roditelja „Korak po korak“ 2009. u suradnji s Međunarodnim centrom za prevenciju napada (ICAP) započela je projekt „Prevencija zlostavljanja djece kroz školski sustav i lokalnu zajednicu“ (CAP – *Child Assault Prevention*). CAP je program primarne prevencije zlostavljanja koji nastoji osnažiti djecu kako bi uspješno spriječila napad od strane vršnjaka, ali i od poznate ili pak nepoznate odrasle osobe. Bazira se na uvjerenju da efikasne preventivne strategije proizlaze

iz dječjih sposobnosti, a ne iz stalnog roditeljskog nadzora te ograničavanja dječjih aktivnosti (Vlahović-Štetić i Vizek Vidović, 2000). Program je razvijen za različite potrebe i uzraste djece pa tako postoji: Osnovni CAP (za djecu od 1. do 4. razreda OŠ), Predškolski CAP (namijenjen djeci od 6 do 7 godina starosti), Vrtički CAP (za djecu od 3 do 5 godina starosti), TeenCAP za učenike tinejdžerske dobi te CAP za djecu s posebnim potrebama. Svi CAP-ovi programi polaze od stava da napad predstavlja kršenje i ugrožavanje osnovnih ljudskih prava te im je moto da sva djeca imaju pravo biti sigurna, jaka i slobodna. Glavni ciljevi programa u borbi protiv zlostavljanja jesu: kroz igranje uloga i vođenu skupnu raspravu u razrednim radionicama naučiti djecu kako prepoznati potencijalno opasne situacije i učinkovito se koristiti opcijama i strategijama reagiranja koje su im dostupne u takvim situacijama, ohrabriti djecu da razotkriju zlostavljanje te podučiti nastavnike i roditelje o zlostavljanju i adekvatnom reagiranju pri suočavanju s problemom vršnjačkog nasilja. CAP kao preventivne strategije djeci naglašava zalaganje za sebe, podršku vršnjaka i razgovor s odraslima od povjerenja (Udruga roditelja Korak po korak, 2010). Evaluacija CAP programa pokazala je da je između djece i vršnjaka te djece i roditelja uspješno potaknuta komunikacija o temi zlostavljanja. Roditelji, učitelji, stručni suradnici i ravnatelji procjenjuju kako su djeca uspješno usvojila sadržaje naučene na radionicama, to su znanje smatrala korisnim te su ga primjenjivala i nakon radionica u životnim situacijama (Vlahović-Štetić i Vizek Vidović, 2000).

„Zajedno više možemo“ jest preventivni program Ministarstva unutarnjih poslova. Osnovna je svrha ovog projekta prevencija vršnjačkog nasilja, zlouporabe opojnih droga i drugih sredstava ovisnosti, vandalizma i ostalih oblika rizičnog ponašanja. Program je usmjeren na populaciju učenika 4., 5. i 6. razreda osnovne škole, njihove roditelje, učitelje i lokalnu zajednicu. Sastoji se od 5 komponenti, a u provođenje su uključene policijske uprave, odgojno-obrazovne ustanove te ostale institucije. Sadržaj prve komponente programa namijenjen je učenicima četvrtih razreda, a obuhvaća upoznavanje djece s radnim okruženjem i načinom rada policije kako bi prihvatili policiju kao pomagača tijekom odrastanja, upoznaje ih se s načinima na koji se mogu obratiti za pomoć te educira o samozaštitničkom ponašanju u slučajevima pronalaska predmeta vezanih uz rizične oblike ponašanja. Tijekom druge komponente djeca se upoznaju s korisnim alternativama, odnosno sportskim, kulturnim i drugim sadržajima kojima mogu kvalitetno ispuniti slobodno vrijeme. Cilj je stvaranje pozitivnog okruženja kako bi djeca mogla kvalitetno odrastati te se uključiti u aktivan i zdrav život lokalne zajednice u svrhu primarne prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja. Budući da se programom nastoji raditi na kontinuiranoj preventivnoj edukaciji, učenici koji su u četvrtom razredu prošli prvu i drugu komponentu programa u petom razredu prolaze treću komponentu preko koje se, kroz interaktivna predavanja i radionice, upoznaju s policijskim

postupanjima u slučajevima vršnjačkog nasilja, vandalizma te zlouporabe droge i alkohola. U šestom razredu prolaze posljednju komponentu koja se sastoji od predavanja o štetnim posljedicama svih navedenih oblika rizičnog ponašanja (Školski preventivni tim OŠ „Čavle“, 2012).

Većina je istraživača, a u posljednje vrijeme sve više i šira javnost, prepoznala kompleksnost i štetnost vršnjačkog zlostavljanja kao i nužnost sveobuhvatnih intervencija s ciljem prevencije nasilja. Iako danas postoji velik broj kvalitetno osmišljenih programa prevencije, njihova učinkovitost ipak neće biti značajna bez posvećenosti i uključenosti svih, kako školske i lokalne zajednice tako i roditelja. Ovim smo istraživanjem željeli ne samo otkriti koji se to programi provode na području Osječko-baranjske županije i u kojoj se mjeri oni smatraju učinkovitima, nego dobiti i stvaran uvid u situaciju tj. uvidjeti koji su to nedostatci i poteškoće s kojima se škole susreću, a koje priječe bolju učinkovitost programa. Postoje mnoge evaluacije pojedinih programa koje većinom donose pozitivne rezultate, no smatrali smo nužnim vidjeti kakva je dugoročno klima i politika protiv nasilja u školama na ovom području, a zasad samo možemo pretpostaviti da je takva i u hrvatskim školama općenito. Svoje rezultate smatramo korisnima za buduće djelotvornije suočavanje s problemom nasilja među djecom i u Osječko-baranjskoj županiji i u cijeloj Hrvatskoj.

2. Metoda

2.1. Cilj istraživanja

Cilj je istražiti koji se preventivni programi usmjereni na smanjenje vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama na području Osječko-baranjske županije te kakva im je uspješnost.

Hipoteza (1): Osnovne škole provode različite preventivne programe usmjerene na smanjenje vršnjačkog nasilja.

Hipoteza (2): Osnovne škole primjenjuju širok opus aktivnosti i metoda u sklopu preventivnih programa.

Hipoteza (3): U sklopu provedbe preventivnih programa sudjeluje više različitih skupina ljudi.

Hipoteza (4): Uspjeh preventivnih programa veći je u školama u kojima više različitih skupina sudionika sudjeluje u provedbi programa.

Hipoteza (5): Uspjeh preventivnih programa veći je u školama koje su program provodile više puta uzastopno (bez obzira na trajanje programa) od onih koje su ga provodile jednokratno.

Hipoteza (6): Uspjeh preventivskih programa veći je u školama u kojima je trajanje samog programa duže.

Hipoteza (7): Većina škola koja je uvela neki od preventivskih programa smatra program prevencije vršnjačkog nasilja uspješnim.

2.2. Instrumenti

U ovom istraživanju rabljen je za ovu svrhu posebno kreiran anketni upitnik o programima prevencije vršnjačkog nasilja. Upitnik se sastoji od 10 pitanja. Prvo pitanje jedino je na koje su odgovor trebale dati sve škole, a njegova svrha bila je utvrditi je li se u školi provodio program prevencije. Sljedeća su dva pitanja bila namijenjena školama u kojima se dosad nikad nije provodio program, a njima se htjelo provjeriti kojim su se metodama u svrhu smanjenja vršnjačkog zlostavljanja koristile te škole te planiraju li uvođenje nekog programa prevencije. Preostalih 7 pitanja bilo je namijenjeno školama u kojima se provodio ili se još uvijek provodi neki od programa prevencije vršnjačkog nasilja. Tim se pitanjima provjeravalo koji su programi prevencije provedeni u školi, tko su bili sudionici u provedbi, koji je period provođenja i trajanje programa, kojim se aktivnostima koristilo, u kojoj je mjeri program postigao uspjeh, a na kraju su ispitanici izrazili svoje mišljenje o tome što napraviti kako bi učinkovitost programa bila veća.

2.3. Postupak i sudionici

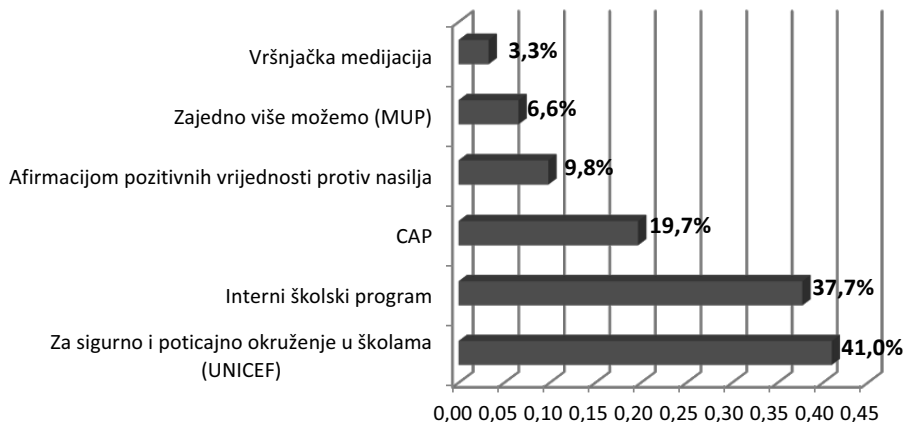
U ispitivanje je bilo uključeno 67 matičnih osnovnih škola na području Osječko-baranjske županije (47 pedagoga i 18 psihologa). Istraživanje je provedeno elektronskim putem iz praktičnih razloga. Elektronička je poruka uz anketni upitnik kao prilog sadržavala i dio u kojem su kratko i jasno objašnjeni svrha i cilj istraživanja te je napomenuto da će se dobiveni podatci upotrebljavati isključivo u znanstvene svrhe. Poruka je apelirala na pomoć i ispunjavanje upitnika od strane jednog od stručnih suradnika zaposlenih u školi (pedagoga ili psihologa), a na samom kraju naglašena je dragocjenost njihove pomoći te zahvala. Prikupljanje podataka trajalo je otprilike mjesec i pol dana. Kako bi se još jednom zamolilo za suradnju i naglasilo od kolike je presudne važnosti njihovo sudjelovanje u istraživanju, bilo je potrebno i telefonski kontaktirati neke stručne suradnike koji iz različitih razloga dotad nisu reagirali na elektroničke poruke. Velika većina stručnih suradnika (95,7%) na kraju se vrlo rado odazvala na zamolbu za pomoć (tri škole nisu dale podatke).

3. Rezultati i rasprava

Nasilje među djecom prepoznato je kao čest i velik problem i u svijetu i u našoj zajednici pa su tako nastali brojni preventivni i intervencijski programi koji su postizali različite rezultate. Ovim smo istraživanjem željeli ispitati koji se sve programi usmjereni na prevenciju vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama na području Osječko-baranjske županije te kakav su uspjeh postigli. Rezultati analize dobivenih podataka govore o tome da većina (91%) škola provodi ili je provodila neki od preventivnih programa, a uvođenje programa planira 6% preostalih škola koje to dosad još nisu učinile (N=4). To upućuje na činjenicu da postoji osviještenost o štetnim posljedicama nasilja te je velik broj škola odlučio preuzeti odgovornost i poduzeti nešto u vezi s rješavanjem problema vršnjačkog nasilja. Budući da su dosadašnja istraživanja dokazala kako se bez programa i plana prevencije stanje sve više pogoršava, ovo su uistinu obećavajući podatci. Iako 9% škola dosad nije provodilo programe prevencije, rezultati anketnog upitnika ipak ukazuju na podatak da se i u tim školama poduzimaju određene mjere prevencije.

Rezultati istraživanja (slika 1) pokazuju da je UNICEF-ov program „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“ provođen u 41% škola, što ga čini najčešće provođenim programom prevencije na ovom području. Nadalje, 37,7% škola provodilo je interni odnosno svoj školski program u čijem je kreiranju sudjelovalo školsko osoblje (uglavnom stručni suradnici) dok je CAP provođen u 19,7% škola. Vladin je program „Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja“ u svom odgovoru navelo 9,8%, MUP-ov „Zajedno više možemo“ 6,6% škola, a „Vršnjačku medijaciju“ odabralo je svega 3,3% škola (vidi sliku 1). Ako uzmemo u obzir činjenicu da je program „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“ konstruirala i predstavila velika svjetska organizacija kao što je UNICEF te postoje brojne evaluacije i dokazi o njegovoj uspješnosti, ne začuđuje nas podatak da je upravo taj program stekao povjerenje najvećeg broja škola na području ove županije. Isto tako, velik se broj škola odlučio za kreiranje internog školskog programa, a objašnjenje koje ide u prilog tomu možemo pronaći u raspravi Rigbyja (2002). On tvrdi da je za uspjeh programa odlučujući čimbenik motivacija školskog osoblja, a ona je puno veća kada su svi u školi uključeni ne samo u provedbu, već i u stvaranje programa. Kada učitelji i stručno osoblje sami procjenjuju koji bi elementi bili najbolji za njihovu školu, stvara se osjećaj „vlasništva“ od strane škole što utječe i na veći uspjeh programa.

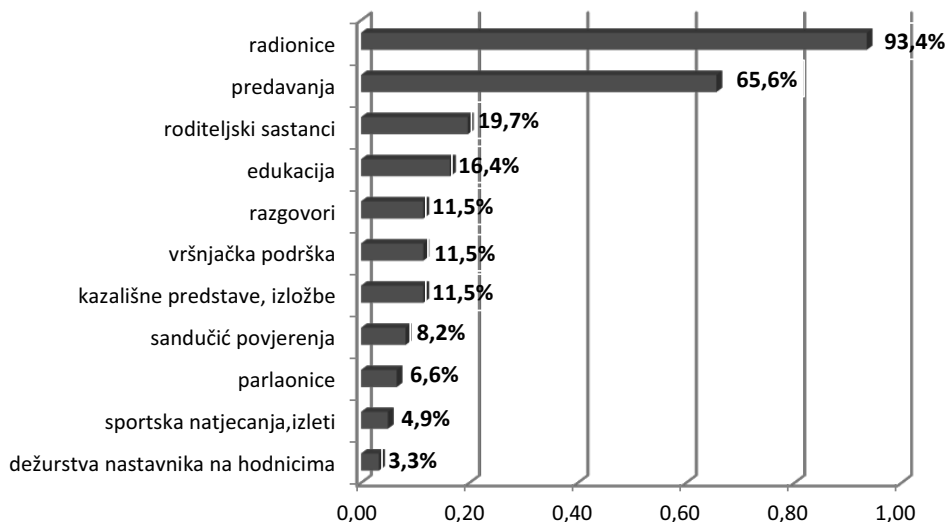
Slika 1 – Programi prevencije vršnjačkog nasilja u školama na području Osječko-baranjske županije i čestina njihovog provođenja po školama

Predmet našeg istraživanja bilo je provjeravanje opusa aktivnosti i metoda kojima su se u sklopu programa koristile škole. Kvalitativnom analizom dobivenih odgovora došli smo do sljedećih rezultata (slika 2): raznim oblicima radionica kao načinima rada koristilo se 93,4% škola, predavanjima (za osoblje, roditelje i djecu) 65,6% škola, tematski roditeljski sastanci održavani su u 19,7% škola, edukacija (učitelja ili roditelja) kao način prevencije prisutna je u 16,4% škola. Nadalje, razgovori s roditeljima i djecom, vršnjačka podrška te posjeti raznim kulturnim institucijama imaju jednaku čestinu korištenja, odnosno kao oblik rada postoje u 11,5% škola. „Sandučić povjerenja“ navelo je 8,2% škola, parlaonice (okrugli stol i sl.) 6,6%, sportska natjecanja (boravak u prirodi, obilježavanje prigodnih dana) 4,9% škola, dok je dežuranje nastavnika na hodnicima i igralištima vrlo rijetko i prisutno u svega 3,3% škola. Ako se osvrnemo na ukupan opus aktivnosti koje smo istraživanjem dobili, možemo zapaziti kako je uistinu raznolik i obuhvaća rad na svim područjima (s učenicima, učiteljima, obitelji i društvenom zajednicom), što bi nas moglo navesti na zaključak kako je većina škola program provodila sveobuhvatno i multidimenzionalno. Međutim, gledajući čestinu provođenja pojedinih aktivnosti, vidimo kako su samo neki načini rada (razne radionice u svrhu poticanja djece na uspješniju komunikaciju, toleranciju, podizanje samopouzdanja, razvoj grupne povezanosti, predavanja) prisutni u većini škola, dok ostale aktivnosti nisu toliko zastupljene. Među školama postoje nesrazmjeri u broju korištenih aktivnosti, neke su škole u odgovoru navele velik opus aktivnosti, dok su se ostale škole koristile tek manjim brojem aktivnosti (većinom su navodile radionice i predavanja). Prijašnja istraživanja (Ttofi i Farrington, 2009) iznijela su zaključak da ukupan broj komponenti programa utječe na uspješnost programa,

tj. programi s više sastavnih elemenata postižu bolje rezultate, što ih je više i što su raznolikiji, postoji veća mogućnost utjecaja na veći broj djece, školu i obitelj. Programi s 11 i više komponenti imaju najviše utjecaja na smanjenje nasilja. Uspoređujući komponente programa koje su Ttofi i Farrington (2009) naveli kao najuspješnije i one koje su škole navele u našem istraživanju, možemo zaključiti da neki dosad pozitivno ocijenjeni elementi programa (formiranje školskih i razrednih pravila protiv nasilja, korištenje videozapisima vezanima uz nasilje te donošenje disciplinskih mjera) uopće nisu korišteni u školama u kojima smo vršili ispitivanje (postoji mogućnost da su ih ispitanici zaboravili navesti jer je pitanje bilo otvorenog tipa), dok su drugi bitni elementi zastupljeni u malom broju škola (edukacija roditelja i učitelja, nadgledanje djece na hodnicima i igralištima, školski sastanci u kojima se djecu upoznaje sa situacijom u školi te informiranje roditelja o napretku programa kao i mogućim načinima suradnje). Uzevši u obzir sve navedeno, zaključujemo da je opus aktivnosti u službi prevencije vršnjačkog nasilja u većem broju škola vrlo skroman te bi škole s ciljem postizanja boljeg uspjeha u budućnosti trebale poraditi na uvođenju više elemenata kojima bi se problemu nasilja pristupilo na svim razinama.

Slika 2 – Aktivnosti koje su se u školama provodile u sklopu programa prevencije vršnjačkog nasilja

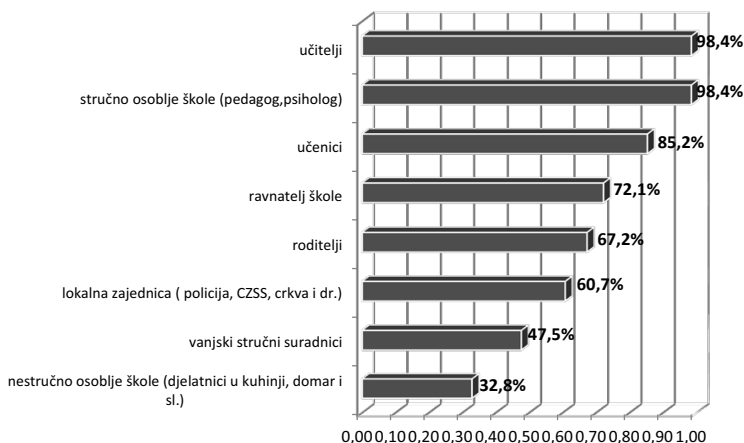

Istraživanjem smo provjerili i koje su to skupine ljudi bile uključene u provedbu programa (slika 3). Dobiveni rezultati pokazuju kako su učitelji kao i stručno osoblje (pedagozi i psiholozi) sudjelovali u 98,4% škola, učenici u 85,2%, ravnatelji u 72,1% škola, roditelji su sa školom surađivali u 67,2% škola, razne udruge lokalne zajednice pomogle su provedbu programa u 60,7%, vanjski stručni suradnici u 47,5%, a nestručno osoblje škole (domari i dr.) u 32,8% škola. Model „odgovor cijele škole“, prema tvrdnjama dosadašnjih istraživanja (Rigby, 2002), najefektniji je u borbi protiv vršnjačkog nasilja. Ovaj pristup uzima u obzir sve aspekte školskog okruženja i podrazumijeva uključenje svih (djece, školskog osoblja, roditelja i zajednice) u provedbu programa, odnosno za postizanje uspjeha nužnom smatra intervenciju na više razina. Oslanjajući se na tu spoznaju, pretpostavili smo da će uspjeh programa biti veći u školama u kojima više različitih skupina sudionika sudjeluje u provedbi. Međutim, pretpostavku nismo potvrdili. Prema našim rezultatima (tablica 1), ne postoji statistički značajna razlika u učinkovitosti programa s obzirom na broj različitih skupina sudionika uključenih u provedbu. Razlog tomu što nismo dobili očekivani rezultat mogao bi biti nedovoljna posvećenost sudionika provedbi programa. Evaluacije programa pokazale su da se samo dosljednim, ustrajnim i temeljnim provođenjem može smanjiti pojavnost nasilja. Odlučujući čimbenik jest motivacija sudionika koja može ovisiti o tome kolika je njihova osviještenost o učestalosti i posljedicama nasilja, kao i o tome u kojoj mjeri škola program doživljava kao svoj i preuzima odgovornost za njegovu provedbu. Ni najbolja volja stručnog tima za uvođenjem programa i smanjenjem nasilja neće imati učinka bez obvezivanja škole i predanog angažiranja školskog osoblja. Kontinuirana pomoć vanjskih suradnika i nije od presudne važnosti za uspjeh, previše uplitanja može ugroziti uspjeh programa jer se gubi osjećaj „vlasništva“ od strane škole. Također, školski tim može davati sve od sebe u prevenciji nasilja, ali ako izostaje kvalitetna podrška roditelja, neće doći do željene promjene situacije. Za postizanje uspjeha nužno je ne samo uključenje svih, već i njihovo kvalitetno zajedničko djelovanje (Rigby, 2002). Roland (prema Rigby, 2002) navodi kako nedovoljna posvećenost osoblja može biti objašnjenje činjenici da slični programi ponekad postižu različite rezultate. Naši rezultati upravo i pokazuju da velik broj stručnih suradnika smatra kako su učitelji nedosljedni u provedbi programa, a lošijom smatraju i suradnju s roditeljima pa se sve to moglo odraziti na lošiju učinkovitost programa.

Još jedan razlog tomu što nismo potvrdili svoju hipotezu mogao bi biti taj da su škole s većim brojem sudionika u provedbi tek jednokratno provodile program. Činjenica (koju smo i mi potvrdili našim istraživanjem) jest da je za stvaranje pozitivne školske klime i školske politike koja ne tolerira diskriminaciju i nasilje potreban određeni vremenski period. Uspješni programi zahtijevaju dugotrajan tretman i značajniji rezultati se mogu očekivati tek nakon nekoliko godina provedbe. Podatci dobiveni ovim istraživanjem dali su nam uvid u to koje skupine i koliko

je skupina sudionika bilo uključeno u provedbu programa. Međutim, iz danih podataka ne saznajemo koliki je odaziv ljudi iz pojedinih skupina bio. Moguće je, dakle, pretpostaviti da je u nekim školama koje su navele da je u provedbi programa sudjelovalo više različitih skupina sudionika glavni krivac za nepostizanje očekivanog uspjeha mali broj sudionika iz pojedinih skupina (npr. manji broj uključenih roditelja, učitelja i dr.). Isto tako, iz odgovora ne možemo saznati koliki je intenzitet rada bio (ukupan broj sati utrošenih u edukacije, radionice i predavanja za učitelje, djecu i roditelje) kao ni koliko se sadržajno kvalitetno koristilo aktivnostima odnosno na koji su način primjerice roditelji bili uključeni. Farrington (2009) naglašava edukaciju roditelja kao vrlo bitan element, no razlika postoji u toj mjeri da su u nekim školama roditelji tek putem raznih brošura i slično informirani o napretku programa, dok su u drugima uz to i educirani o načinu prepoznavanja i reagiranja na moguću uključenost vlastite djece u slučajevne vršnjačkog nasilja. Za stvaran i detaljan uvid u situaciju (razinu posvećenosti sudionika i dr.) i razloge manje ili veće uspješnosti preventivnih programa u pojedinim školama, svakako bi bilo poželjno provesti kvalitativno istraživanje odnosno intervjuirati školsko osoblje.

Slika 3 – Sudionici u provedbi programa i čestina njihova sudjelovanja

Tablica 1 – Razlike u uspješnosti provedenih preventivnih programa s obzirom na broj sudionika uključenih u provedbu programa

procjena uspješnosti	broj sudionika	N	M	SD	t-test
	2 – 3 skupine	8	3,63	0,916	0,112
	4 – 7 skupina	28	28	3,57	0,790
	svih 8 skupina	35	25	3,68	0,852

Kontinuirano provođenje preventivskih programa u prijašnjim studijama pokazalo se značajno za smanjenje vršnjačkog nasilja. Rezultati našeg istraživanja (tablica 2) pokazuju kako postoji statistički značajna razlika u procjeni uspješnosti programa između onih škola koje su program provodile više puta uzastopno (bez obzira na trajanje programa) i onih koje su ga provodile jednokratno. Kontinuiranim provođenjem programa više godina zaredom postižu se kvalitetniji rezultati, što je i u skladu s prijašnjim istraživanjima. Smith (2004, prema Finger i sur., 2005) navodi da je vršnjačko nasilje tekući problem pa jednokratne akcije, bez kontinuiranosti i ulaganja specifičnih napora u održavanje uspostavljenih vrijednosti, neće dati trajne rezultate. Ova tvrdnja osobito vrijedi za stariju djecu koja su s problemom nasilja suočena duži niz godina pa nije realno očekivati da će se s malo truda postići neki veći uspjeh. Nužno je ponavljano provođenje programa nakon inicijalne implementacije. Samo će kontinuirana i sustavna posvećenost provedbi programa, što znači uključivanje više generacija učenika tijekom godina, utjecati na stvaranje pozitivne školske klime i školske politike koja neće tolerirati diskriminaciju i nasilje. Ivković (2010) tvrdi kako se značajniji statistički podatci o uspješnosti programa mogu očekivati tek nakon nekoliko godina provedbe. Van Ost i De Bourdeadhuij (2000, prema Finger i sur., 2005) ispitivali su kolika je dugotrajnost pozitivnih rezultata nakon jednokratne provedbe programa. Iako su prvo testiranje i evaluacija programa odmah nakon završetka provedbe pokazali jako dobre rezultate, godinu dana nakon prvog testiranja provedu su još jedno testiranje i otkrili ne samo nestanak pozitivnih učinaka, nego čak i pogoršanje stanja. Ovo istraživanje naglašava ne samo važnost kontinuiranog praćenja uspješnosti programa, nego i nužnost ponavljanja intervencija.

Tablica 2 – Razlike u uspješnosti provedenih preventivnih programa s obzirom na duljinu perioda provođenja (dulji period – više godina uzastopno i kratki period – jedna godina provođenja ili kraće)

procjena uspješnosti	period provođenja	N	M	SD	t
	unazad 5 god.	55	3,73	0,78	3,24*
	unazad 1 god.	6	2,67	0,52	

* $p < 0,01$

Općeprihvaćeno stajalište na polju preventivnog djelovanja jest to da je dulja intervencija i bolja. Iako smo u svojem ispitivanju bili vođeni tom pretpostavkom, rezultati istraživanja ipak nisu pokazali statistički značajnu razliku u učinkovitosti

programa prevencije s obzirom na njegovu dužinu trajanja (tablica 3). Moguće objašnjenje zašto nismo potvrdili svoju hipotezu možemo pronaći u rezultatima istraživanja koje su proveli Farrington i Ttofi (2009). Oni su među prvima odvojili trajanje od intenziteta programa i analizirali njihov učinak na uspješnost programa. Došli su do zaključka kako postoji bitna razlika između tih dvaju čimbenika te da sama duljina trajanja programa (broj dana od početka do kraja provedbe) neće imati poseban učinak na smanjenje nasilja ako se taj program ne provodi intenzivno (broj sati utrošenih u edukaciju i dr.). Oni tvrde da programi trebaju biti ne samo dugotrajni, nego i intenzivno provođeni kako bi postigli uspjeh, odnosno stvorili i zadržali pozitivno školsko ozračje. Također naglašavaju kako se programi nikako ne bi trebali bazirati samo na trajanju i intenzitetu, bitna je i kvaliteta sadržaja programa kao i razina posvećenosti sudionika u provedbi. Upravo zbog toga, tvrde, bitno je uzeti u obzir sve one elemente programa koji su se prema dosadašnjim istraživanjima pokazali uspješnima. Dakle, s obzirom na podatke ovih istraživača, postoji mogućnost da u našem istraživanju dugotrajniji preventivni programi nisu postigli veći uspjeh od ostalih upravo zbog toga što nisu bili dovoljno intenzivni, tj. aktivnosti (radionice, edukacije i dr.) nisu dovoljno učestalo provođene. No, moguće je i to da se sudionici nisu predano posvetili provedbi ili program pak nije uključio dovoljan broj komponenti značajnih za postizanje uspjeha.

Tablica 3 – *Razlike u uspješnosti provedenih preventivnih programa s obzirom na duljinu trajanja izvođenja cjelokupnog programa*

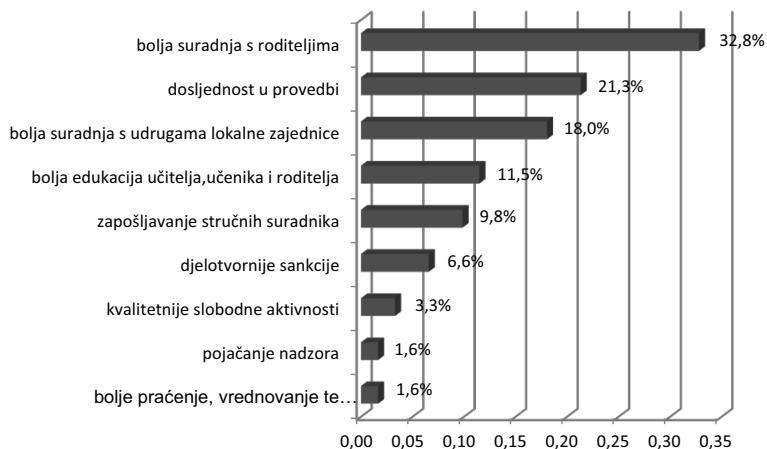
	trajanje	N	M	SD	F
procjena uspješnosti	1 – 6 mj.	14	3,43	0,852	0,789
	6 – 12 mj.	32	3,75	0,762	
	> 1 god.	14	3,57	0,938	

Prema procjenama školskih stručnih suradnika, programi prevencije vršnjačkog nasilja na ovom su se području pokazali iznimno uspješnima. Naime, čak 54,1% škola učinak programa na smanjenje nasilja ocijenilo je vrlo dobrim (4), a njih 9,8% smatra kako su se programi pokazali odličnima (5). Nadalje, 24,6% stručnih suradnika uspjeh ocjenjuje dobrim (3), a njih 11,5% smatra kako se programima postigao tek prolazan, dovoljan (2) uspjeh. Iz ovih podataka možemo zaključiti da se uvođenje preventivnih programa u većini slučajeva pozitivno procjenjuje. Vidljivo je kako su programi u svim školama postigli barem neki, a u velikom broju škola i značajan, uspjeh, što može poslužiti kao preporuka

onim školama koje još nisu odlučile poduzeti preventivne mjere u vezi sa školskim nasiljem. Ovaj rezultat u skladu je s evaluacijama brojnih preventivnih programa kojima se već više puta dokazalo da se programima uistinu postižu pozitivni rezultati, a razina uspješnosti varira ovisno o tome koliko su se škole posvetile provedbi. Također smo provjerili mišljenja stručnih suradnika o tome što bi se trebalo učiniti kako bi programi prevencije u njihovoj školi bili učinkovitiji (vidi sliku 4). Većina stručnih suradnika najvećom preprekom u borbi protiv vršnjačkog nasilja smatra nedovoljno angažiranje roditelja, a zatim i nedosljednost učitelja u provođenju aktivnosti i protokola o postupanju u slučajevima nasilja. Radočaj i Pregrad (2010) u svojoj nezavisnoj evaluaciji UNICEF-ova programa najslabijim dijelom programa također smatraju suradnju s roditeljima te predlažu sustavnije i aktivnije uključivanje roditelja u provedbu radi veće učinkovitosti programa. Naši rezultati pokazuju da neki stručni suradnici smatraju kako bi trebalo poboljšati suradnju s udrugama lokalne zajednice (policija, CZSS i dr.), bolje i češće educirati učitelje, djecu i roditelje, a kao problem u nekim školama javlja se i nedostatak ili manjak stručnih suradnika (psihologa, pedagoga i sl.). Jedan broj suradnika mišljenja je da bi za bolji učinak trebalo poraditi na izmjenama pedagoških mjera jer se postojeće pokazuju nedjelotvornima. Mi se također slažemo da na ovaj čimbenik svakako treba obratiti pažnju, što je i u skladu s rezultatima metaevalucija programa (Farrington i Ttofi, 2009) koja je pokazala kako je iznimno učinkovito uvođenje dobro primjerenih disciplinskih mjera (kod mlađe su se djece djelotvornijima pokazale kazne, a kod starije pristup „bez okrivljavanja“). Nadalje, manji broj stručnih suradnika, u svrhu postizanja boljih rezultata programa prevencije, predlaže aktivnije i kvalitetnije dječje provođenje slobodnog vremena, bolje nadgledanje djece za vrijeme odmora te redovno praćenje rezultata i prilagođavanje programa u skladu s tim. Ova mišljenja u skladu su sa zaključcima istraživanja koja su se bavila evaluacijom uspješnosti pojedinih programskih elemenata i njima smo zapravo dobili povratnu informaciju o područjima na kojima treba djelovati kako bi intervencije bile kvalitetnije, a samim time i učinak programa puno bolji.

Osvrćući se na cjelokupne rezultate ovog istraživanja zaključujemo da su oni samo djelomično u skladu s našim očekivanjima. Pretpostavljali smo da većina škola u Osječko-baranjskoj županiji provodi neki od programa prevencije vršnjačkog nasilja te da je veća učinkovitost programa odnosno manja učestalost nasilja u onim školama u kojima se programi provode više godina uzastopno, u kojima je više različitih skupina sudionika uključeno u provedbu te u onim školama u kojima preventivni program duže traje. Istraživanjem smo potvrdili da velika većina škola u Županiji provodi programe prevencije te smo otkrili značajnu razliku u uspješnosti programa s obzirom na broj godina uzastopnog ponavljanja provedbe programa. Nismo potvrdili pretpostavku da je veća

Slika 4 – Mišljenja stručnih suradnika (pedagoga i psihologa) o tome što učiniti kako bi programi prevencije vršnjačkog nasilja u njihovim školama bili učinkovitiji

uspješnost programa u školama gdje program duže traje, kao ni u onim školama gdje u provedbi sudjeluje više skupina ljudi (učitelji, učenici, roditelji, stručno osoblje...). Također smo otkrili da većina školskih stručnih suradnika (pedagoga i psihologa) smatra kako su preventivni programi u njihovoj školi imali vrlo pozitivan učinak na smanjenje nasilja, iako su izrazili i mnoge kritike u vezi s provedbom programa. Istraživanjem su također dobiveni podatci o nedovoljnoj suradnji s roditeljima, zatim nedosljednoj provedbi i nepoštivanju pravila o kažnjavanju od strane nekih učitelja te nedovoljnoj edukaciji i manjku stručnih suradnika u pojedinim školama. Sve navedeno moglo je imati utjecaja na to da nismo potvrdili pretpostavke. Trebamo se osvrnuti i na određene kritike ovog istraživanja. Korišteni anketni upitnik trebalo bi poboljšati (uvesti više pitanja) i validirati prije sljedeće primjene. Detaljnije bismo ispitali koliko su se provedbi posvetili svi pojedini sudionici (učitelji, roditelji itd.), koje su se aktivnosti u sklopu programa prema procjenama stručnih suradnika pokazale najučinkovitijima te koliki je intenzitet provedbe programa, odnosno koliko je vremena (npr. broj sati) i truda utrošeno u provedbu svakog pojedinog elementa programa (radionice, edukaciju, predavanja, dežuranja itd.). Nadalje, kako bismo poboljšali validnost dobivenih podataka, uz primjenu upitnika, u nekom sljedećem istraživanju moglo bi se provesti i intervjuiranje nastavnika, stručnih suradnika, ali i učenika. Većina istraživanja ovog tipa rađena je u obliku evaluacija pojedinih preventivnih programa pa je rezultate dobivene ovim upitnikom bilo teško uspoređivati s rezultatima drugih istraživanja. Naše istraživanje provedeno je na velikom uzorku osnovnih škola Osječko-baranjske županije pa se dobiveni rezultati, iako su

nam dosta dobar pokazatelj trenutne situacije, ne mogu generalizirati na cijelu Hrvatsku. Svakako bi radi usporedbe rezultata bilo poželjno ovakvo istraživanje provesti i u osnovnim školama na područjima drugih županija.

3.1. Praktične implikacije dobivenih rezultata

Ključ prevencije nasilja u školama leži u oblikovanju dječjih stavova, vjerovanja i ponašanja prije nego što nasilje i druga neprihvatljiva ponašanja postanu njihovo uobičajeno reagiranje na frustraciju i način rješavanja problema i sukoba u svoju korist (Hitrec, 2010). Strategije i intervencije trebaju se zasnivati na vrijednostima, a ne nagradama i kaznama. Učenici trebaju naučiti birati nenasilne oblike ponašanja i u odsutnosti autoriteta. Odrasli tu trebaju poslužiti kao modeli prihvatljivog ponašanja jer niti jedan učenik ne može činiti ono što nije vidio. Karakteristika je uspješnih programa, uz zdravu teorijsku osnovu, raznovrsne načine rada, razvojnu primjerenost, usmjerenost na važne faktore rizika i na razvoj socijalnih vještina kod djece i odraslih, i to što uključuju dugotrajni tretman (Ivković, 2010). Značajniji statistički podatci o njihovu učinku mogu se očekivati tek nakon nekoliko godina provedbe.

Nakon proučavanja i usporedbe različitih programa te njihovih evaluacija, Rigby (2002) je došao do zaključka kako su se određeni elementi programa pokazali uspješnijima od ostalih. Podizanje svijesti o postojanju i učestalosti problema nasilja kod učenika, roditelja te učitelja smatra vrlo bitnim elementom u prevenciji nasilja. Model „odgovor cijele škole“, odnosno uključenje cijele škole, još je jedan bitan element. On naglašava nužnost intervencije na više razina. Uspješnim se pokazalo i uvođenje obrazovnih sadržaja koji će djeci pomoći da se suoče s nasiljem u školski kurikulum (poučavanje socijalnim vještinama i nenasilnom rješavanju sukoba, razvijanje empatije te poučavanje uspješnog posredovanja u situacijama nasilja). Kako bi nastavnici znali kako predvidjeti i spriječiti situacije nasilničkog ponašanja te se baviti njima kad se dogode, vrlo bitan element programa jest i povećanje njihovih stručnih znanja za pomoć i žrtvi (pružanje podrške i zaštite) i nasilniku. Preporučuju se edukativni programi radioničkog tipa u kojima će djeca o nasilju učiti iskustveno, kroz osobni angažman. S obzirom na važnost uloge roditelja i učitelja programi prevencije podrazumijevaju strategije koje bi kvalitetnije povezale roditelje i školu te tako utjecale na poboljšanje situacije u školi. Rigby (2002) navodi kako nema dokaza o tome je li u radu s nasilnicima uspješniji tzv. pristup „bez okrivljavanja“ po Pikasovoj metodi ili pak njemu sasvim oprečan Olweusov pristup koji karakterizira uvođenje negativnih posljedica. Oba su se pristupa pokazala uspješnima i svaki individualni slučaj nasilništva zahtjeva procjenu o tome koju metodu upotrijebiti. Farrington i

Ttofi (2009) svojim istraživanjem dolaze do podataka da su se najuspješnijim elementima u prevenciji nasilja pokazali: edukacija roditelja, pojačan nadzor na igralištima, uvođenje disciplinskih mjera (kod mlađe djece uspješnijim se pokazale kazne, a kod starije naglasak treba biti na restituciji), školske sjednice, informacije za roditelje, uvođenje razrednih pravila te educiranje učitelja o tome kako prepoznati nasilje u razredu i pravilno reagirati.

Prema rezultatima našeg istraživanja najboljim se pokazao UNICEF-ov program jer zadovoljava sve kriterije i obuhvaća sve elemente koje bi prema dosadašnjim istraživanjima jedan kvalitetan program trebao sadržavati. Programom se nastoji ostvariti dobra komunikacija između učitelja, stručnih suradnika, roditelja, učenika i društvene zajednice odnosno potaknuti sveobuhvatna suradna aktivnost svih koji su izravno ili neizravno uključeni u rad s djecom, što je neophodan uvjet za postizanje pozitivnih rezultata. Program nudi mnoštvo različitih aktivnosti prilagođenih dječjem uzrastu, što ga svakako čini djeci zanimljivim, a pažnja i zainteresiranost djece kao najbitnijih aktera u svemu ovome svakako je nužna za uspjeh. Ipak, treba napomenuti da se program različito primjenjuje ovisno o dobi djeteta (Zloković, 2004). U nižim se razredima kao metode rada podrazumijevaju pričanje priča i igranje uloga, korištenje lutkama i ostalim rekvizitima, uvježbavanje prihvatljivih ponašanja, primjena tehnike crteža i promatranja slika te verbalne upute o tome kako se snaći u određenim situacijama. Starijim se pak učenicima mogu ponuditi zadatci kao što su intervjuiranje odraslih o nasilju i rješavanju konfliktnih situacija, samostalno istraživanje o uzrocima i posljedicama nasilja ili pak grupne rasprave upotunjene videosnimkama iz stvarnog života. U srednjim se školama pokazala uspješnom i često se primjenjuje metoda „vršnjaka edukatora“.

Kako bi se prevencija uistinu pokazala učinkovito, puno veću važnost od samog sadržaja programa imaju motivacija i volja svih sudionika te njihova ozbiljna namjera i odluka da se dosljednom, ustrajnom i temeljitom provedbom programa suoče s problemom vršnjačkog nasilja. Što je veća aktivacija ključnih osoba u provedbi i što je kvalitetnija suradnja među njima, to je veća učinkovitost programa. Škola je dio društva koji mora promovirati pozitivne vrijednosti i vlastitim primjerima pružanja podrške poučavati djecu samopoštovanju, poštivanju različitosti i prijateljskom ponašanju. Upravo škola pruža najbolju mogućnost integracije i suradnje svih jer ima pristup velikom broju ljudi iz različitih područja rada. U hrvatskim se školama općenito, pa tako i našem uzorku, javlja problem jako malog broja stručnog osoblja pa je za uspješnije transformiranje škola u mjesta bez nasilja neophodna i promjena zakonskih regulativa s posebnim naglaskom na povećanje broja stručnih suradnika. Nadalje, neki stručni suradnici smatraju potrebnim mijenjanje

pedagoških mjera koje se izriču u slučaju nasilja. Iako za uspjeh programa nije ključna konstantna podrška vanjskih stručnih suradnika, ipak je potreban neki poticaj izvana koji će moći inicirati promjene u samoj školi. Postizanje suradnje s roditeljima možda je jedan od najtežih elemenata, no svakako treba biti na listi glavnih prioriteta za postizanje željenih promjena. Roditelji su ti koji svojim primjerom mogu i trebaju ne samo djecu poučiti socijalno prihvatljivim oblicima ponašanja, već ih i potaknuti na aktivno uključivanje u projekt prevencije nasilja. Kako bi škole u budućnosti postizale veće uspjehe u suzbijanju nasilja, naglasak preventivnih mjera treba biti i na kvalitetnoj i redovnoj edukaciji roditelja i učitelja. Iako za borbu protiv svih vrsta nasilja, pa tako i vršnjačkog, ne postoji univerzalno i trenutno rješenje, pristup koji pretpostavlja konzistentan i sustavan integrativni način rada dokazano pruža najbolje i najdugotrajnije rezultate.

4. Zaključak

Na temelju provedenog istraživanja možemo zaključiti kako većina osnovnih škola na području Osječko-baranjske županije provodi neki od programa prevencije vršnjačkog nasilja, a veća je uspješnost preventivnih programa u onim školama u kojima se oni provode više godina uzastopno. Budući da nam anketni upitnik ne može ponuditi cjelovit uvid u situacije u školama, a samim time ni dati objašnjenje o točnim uzrocima različitih uspješnosti programa u pojedinim školama, u budućnosti bi bilo poželjno provesti kvalitativno istraživanje, tj. obaviti razgovore sa stručnim suradnicima, a možda i obuhvatiti veći broj sudionika istraživanja (uključiti i predstavnike učitelja). Također bi bilo zanimljivo provesti istraživanje i u ostalim županijama kako bismo mogli usporediti dobivene rezultate. Iako trenutno univerzalno rješenje za suzbijanje vršnjačkog nasilja ne postoji, dokazano je kako se kontinuiranom, dosljednom i temeljitom provedbom uz aktivno i suradno uključivanje škole, učenika, obitelji i društvene zajednice postižu najbolji rezultati.

Literatura

1. Buljan Flander, G.; Durman Marijanović, Z.; Ćorić Špoljar, R. (2007): „Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/ odbačenost u školi“. *Društvena istraživanja*, 16 (87 – 88): 157 – 174.
2. Buljan-Flander, G.; Ćosić, I. (2004): „Nasilje među djecom“. *Medix*, 10 (52): 90 – 92.

3. Farrington, D. P.; Ttofi, M. M. (2009): *School-based programs to reduce bullying and victimization*. Cambridge: Institute of criminology, Sidgwick Avenue.
4. Farrington, D. P.; Baldry, A. C.; Kyvsgaard, B.; Ttofi, M. M. (2008): *Effectiveness of programs to prevent school bullying*. Cambridge: Institute of criminology, Sidgwick Avenue.
5. Farrington, D. P. (1993): „Understanding and preventing bullying“. U: M. Tonry i N. Morris (ur.), *Crime and Justice*. Chicago: University of Chicago Press., 381 – 458.
6. Finger, L. R.; Craven R. G.; Marsh H. W.; Parada R. H. (2005): *Characteristics of effective anti-bullying interventions: What research says*. Parramatta, Australia: Paper presented at Australian Association for Research in Education (AARE) Conference.
7. Hitrec, G. (2010): „Jesmo li baš tako nemoćni“. U: V. Kolesarić (ur.), *Zbornik radova sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom (2008.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 347 – 357.
8. Ivković, Đ. (2010): „Budućnost Mreže škola bez nasilja – dosad učinjeno i koraci“. *4. susret Mreže škola bez nasilja*. Zagreb: UNICEF.
9. Keresteš, G. (2004): „Stavovi nastavnika prema dječjem agresivnom ponašanju: utjecaj vrste agresije, spola agresora i spola žrtve“. *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, 6 (74): 1055 – 1079.
10. Krmek, Marija (2006): *Nasilje među vršnjacima*. <http://www.cybermed.hr/clanci/nasilje_medu_vrsnjacima>, 14. svibnja 2013.
11. Merrell, K. W.; Gueldner, B. A.; Ross, S.W; Isava, D. M. (2008): „How effective are school bullying intervention programs – a meta-analysis of intervention research“. *School Psychology Quarterly*, 23 (1): 26 – 42.
12. Nansel, T. R.; Overpack, M.; Pilla, R. S.; Ruan, W. J.; Simons-Morton, B.; Scheidt, P. (2001): „Bullying behaviors among US youth“. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094 – 2100.
13. Olweus, D. (1998): *Nasilje među djecom u školi: što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Pregrad, J. (2010): *Knjižica za roditelje: program prevencije vršnjačkog zlostavljanja Za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

15. Radočaj, T.; Pregrad, J. (2010): „Stop nasilju među djecom – 5 godina sustavnog rada na prevenciji vršnjačkog zlostavljanja“. U: V. Kolesarić (ur.), *Zbornik radova sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom (2008.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 381 – 387.
16. Radočaj, T. (2005): „Nasilje među djecom“. *Dijete i društvo*, 7 (1): 102 – 116.
17. Rigby, K. (2006): *Zlostavljanje u školi: što možemo učiniti?*. Zagreb: Mosta.
18. Rigby, K. (2002): *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and early primary school in Australia*, Canberra: Attorney-General's Department.
19. Shogakusei, M. (2003): *The Effects of "Bullying"*. Tokyo: Benesse Educational Research Center, 23 (2): 1 – 2.
20. Smokowski, P. R.; Holland Kopasz, K. (2005): „Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics and intervention strategies“. *Children & Schools*, 27 (2): 101 – 110.
21. Staneva, Z.; Molhova, M. (2011): „The bullying phenomenon in Bulgaria“. *Psychology, Society, & Education*, 3 (2): 79 – 89.
22. Školski preventivni tim OŠ „Čavle“ (2012): *Zajedno više možemo*.
23. <http://oscahle.skole.hr/preventivni_programi_i_aktivnosti/zajedno_vise_mozemo>, 1. ožujka 2013.
24. Tomić-Latinac, M.; Nikčević-Milković, A. (2009): „Procjena učinkovitosti UNICEF-ovog programa prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja“. *Ljetopis socijalnog rada*, 16 (3): 635 – 657.
25. Udruga roditelja KORAK PO KORAK (2010): *CAP program*. <<http://www.udrugaroditeljapkh.hr/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece/opcenito-o-cap-programu/129-cap-program>>, 15. lipnja 2012.
26. UNICEF (2010): *Više informacija o programu*. <<http://www.unicef.hr/show.jsp?page=148618>>, 15. lipnja 2012.
27. Velki, T. (2012a): *Provjera ekološkoga modela dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
28. Velki, T. (2012b): „Rizični i zaštitni faktori kod pojave nasilja među djecom“. U: D. Šincek (ur.), *Zbornik radova s 3. znanstveno-stručnog skupa posvećenog pitanjima nasilja Psihosocijalni aspekti nasilja u*

suvremenom društvu – izazov obitelji, školi i zajednici (2010.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Društvo psihologa Osijek, 139 – 158.

29. Vlada Republike Hrvatske (2004): *Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima*. <http://www.dijete.hr/hr/dokumenti-mainmenu-83/nacionalni-planovi-i-strategije-mainmenu-75/zatita-od-nasilja-mainmenu-78/doc_details/83-program-aktivnosti-za-spreavanje-nasilja-meu-djecom-i-mladima.html>, 30. svibnja 2013.
30. Vlahović-Štetić, V.; Vizek Vidović V. (2000): *Evaluacija projekta „Prevenција zlostavljanja djece kroz školski sustav i lokalnu zajednicu – CAP“*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
31. Zloković, J. (2004): „Nasilje među vršnjacima – problem obitelji, škole i društva“. *Pedagogijska istraživanja*, 1 (2): 207 – 220.

Tena Velki*

Ksenija Ozdanovac**

BULLYING PREVENTION PROGRAMS IN PRIMARY SCHOOLS IN OSIJEK-BARANJA COUNTY

Summary: *The goal of this research was to examine which bullying prevention programs are implemented in elementary schools across the Osijek-Baranja County territory and what kind of efficiency they have. We used a survey questionnaire which was specially designed to meet the purpose of the research. The research was conducted with professional associates (pedagogues and psychologists) in 67 elementary schools of Osijek-Baranja County. The results show that most of the County's schools (91%) do implement some of the bullying prevention programs. The results also suggest that schools which implemented programs continuously for many years in a row estimate bigger decrease in bullying. According to the results obtained there is no statistically significant difference in the estimations of efficiency between schools with respect to the duration of the program. Also, schools with more different groups of participants involved in the implementation do not estimate bigger success of the prevention program in comparison to schools with fewer different groups of participants.*

Keywords: *bullying, prevention, prevention programs.*

* doc. dr. sc. Tena Velki,
Sveučilište u Osijeku
Učiteljski fakultet
tena.velki@gmail.com

**Ksenija Ozdanovac, mag. prim. educ.
Sveučilište u Osijeku
Učiteljski fakultet
kozdanovac@ufos.hr

*Tena Velki, senior lecturer, PhD
University of Osijek
Faculty of Primary School Education
tena.velki@gmail.com

**Ksenija Ozdanovac, M. A.
University of Osijek
Faculty of Primary School Education
ozdanovac@ufos.hr